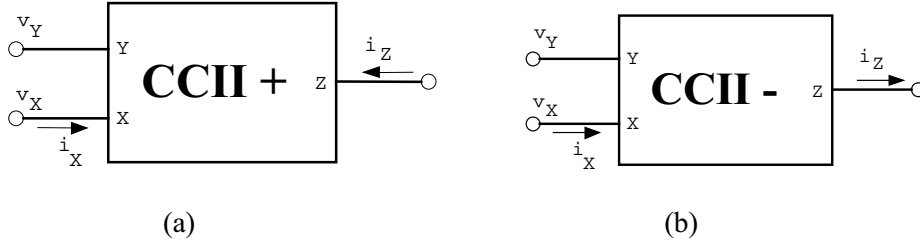

5. CMOS AKIM TAŞIYICI

Akım taşıyıcı, akımın çok farklı empedans seviyelerindeki iki kapı arasında taşındığı üç kapılı aktif bir devre olarak tanımlanabilir. İlk akım taşıyıcı olan birinci kuşak akım taşıyıcı (CCI) 1968 yılında Smith ve Sedra tarafından ortaya atılmıştır. 1970 yılında Smith ve Sedra daha kullanışlı bir akım taşıyıcı devresi olan ikinci kuşak akım taşıyıcı devresini (CCII) geliştirmişlerdir. Günümüzde, akım taşıyıcı denildiğinde, ikinci kuşak akım taşıyıcı (CCII) anlaşılmaktadır. Aktif eleman olarak akım taşıyıcının kullanılmasıyla çeşitli türden aktif devre yapılarını gerçekleştirmek mümkündür. Bu yapılara örnek olarak, aktif süzgeç ve osilatör devreleri verilebilir.

Şekil-5.1. Evirmeyen (CCII+) ve eviren (CCII-) türden ikinci kuşak akım taşıyıcıların devre sembolleri : a) evirmeyen türden akım taşıyıcı , b) eviren türden akım taşıyıcı.

Evirmeyen (CCII+) ve eviren (CCII-) türden ikinci kuşak akım taşıyıcıların devre sembolleri Şekil-5.1'de görülmektedir. CCII, aşağıda verilen bağıntılarla tanımlanan üç uçlu bir devredir.

$$\begin{aligned} v_X &= v_Y \\ i_Y &= 0 \end{aligned}$$

$$i_Z = \mp i_X \quad (5.1)$$

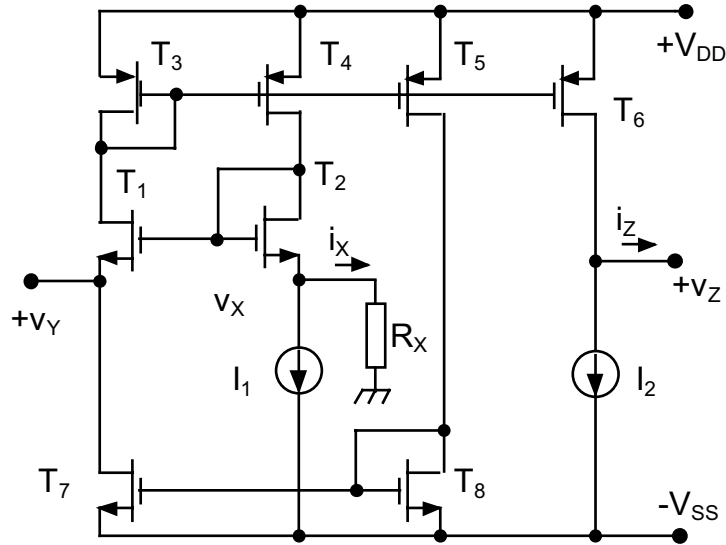
Bu bağıntılarda v_Y , v_X büyüklükleri Y ve X uçlarındaki gerilimlerin, i_Y , i_X ve i_Z büyüklükleri de Y, X ve Z uçlarına ilişkin akımların toplam ani değerini göstermektedir.

$i_Z = i_X$ ise CCII pozitif akım taşıyıcı adını alır ve CCII+ sembolü ile gösterilir. $i_Z = -i_X$ ise CCII negatif akım taşıyıcı olarak isimlendirilir ve CCII- sembolü ile

belirtilir. (5.1) bağıntısından anlaşılacağı gibi, Y ve Z için küçük işaret uç empedansları büyük, x için ise küçük olmalıdır.

CCII'nin gerçekleştirilmesi için işlemsel kuvvetlendiriciler ve bipolar tranzistorlarla devre kurulmasına dayanan tasarım yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler, ilkesel olarak tümleştirilmeye elverişli olsalar bile, özellikle işlemsel kuvvetlendiricilerden yararlanılmasına yönelik olanlar, gerçekleştirilme açısından ekonomik değildirler. Bunun başlıca nedeni, her işlemsel kuvvetlendirici için kırmık üzerinde ayrı bir alana gereksinme duyulmasıdır. Karmaşık yapıdaki sistemlerin küçük boyutta gerçekleştirilmesini sağlayan CMOS teknolojisinin hızlı gelişimi sonucunda, son yıllarda, analog fonksiyonları gerçekleştiren ve akım taşıyıcıları da kapsayan CMOS devrelerin geniş çapta tümleştirilebilmesi mümkün kılınmıştır. Bu bölümde, CMOS tekniği ile gerçekleştirilebilen iki ayrı akım taşıyıcı yapısı ele alınacaktır.

5.1. CMOS CCII+ devresi

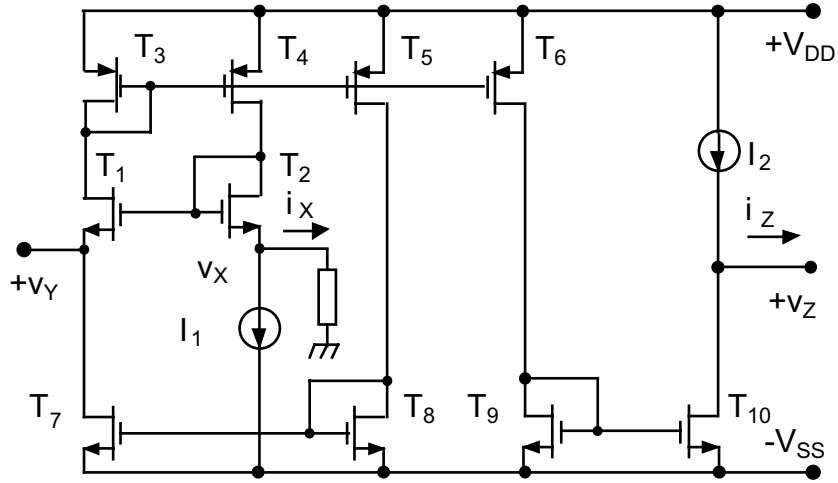
Şekil-5.2. Pozitif (evirmeyen) türden akım taşıyıcı yapısı.

CMOS tekniği ile gerçekleştirilen bir pozitif akım taşıyıcı devresi Şekil-5.2'de verilmiştir. T_3 - T_6 PMOS tranzistorları ile T_7 - T_8 NMOS tranzistorları akım aynası olarak görev yapmaktadır. I_1 akım kaynağı devre için gerekli olan kutuplama akımını sağlar. Tranzistorların eş, akım aynalarının birim kazançlı oldukları ve tüm

tranzistorların doyma bölgesinde çalıştıkları varsayılınsın. Devrenin çalışması aşağıdaki biçimde açıklanabilir:

T_3 - T_4 tranzistorları T_1 ve T_2 tranzistorlarından birbirine eş akımların akmasını sağlarlar. Böylece $V_{GS1} = V_{GS2}$ olur ki, bu da $v_Y = v_X$ olmasını sağlar. R_X direncinden akan i_X akımı T_2 tranzistorundan ve T_3 - T_4 akım aynasından da akar. $V_X > 0$ olması durumunda $i_X = v_X/R_X$ akımı x ucundan dışarıya doğru akacak, dolayısıyla T_3 - T_4 akım kaynağının akımı $I_1 + i_X$ olacaktır. Bu akım, T_5 tranzistoru ve T_7 - T_8 akım aynası ile Y ucuna yansıtılarak T_1 tranzistorunun kaynak akımındaki değişimi kompanze eder, böylece i_Y daima sıfır olur. Aynı zamanda, T_6 tranzistoru $I_1 + i_X$ akımını Z ucuna yansıtacaktır. Bu durumda, $I_1 = I_2$ yapılırsa, Z ucundan dışarıya doğru $i_Z = i_X$ akımı akar. Fark edilebileceği gibi, i_Z akımının yönü i_X akımı ile aynıdır. Bu nedenle, devre, **pozitif (evirmeyen türden) akım taşıyıcı (CCII+)** olarak isimlendirilir.

5.2. Negatif akım taşıyıcı (CCII-)

Şekil-5.3. Negatif (faz döndüren türden) akım taşıyıcı yapısı.

Negatif akım taşıyıcı yapısı Şekil-5.3'de verilmiştir. Bu devre, Şekil-5.2'deki devreden türetilmiştir. Yapıda, T_9 ve T_{10} tranzistorları $I_1 + i_X$ akımını Z ucuna yansıtırlar. $I_2 = I_1$ yapılması durumunda, z ucundan içeriye doğru bir $i_Z = i_X$ akımı akar.

5.3. Akım taşıyıcının performansı

Buraya kadar yapılan incelemelerde bütün tranzistorların eş oldukları ve doyma bölgesinde çalıştıkları varsayılmıştır. Pratikte ise, tranzistorların birbirine tam olarak eş olmamalarından ileri gelen bir hatanın ortaya çıkacağı ve bu hatanın, yapının performansında ideal performansa göre bazı sapmalara neden olacağı açıktır.

Şekil-5.2'deki devre ele alınsın. I_1 akım kaynağının çıkış direnci sonsuz kabul edilsin. Bu durumda, küçük işaretler için v_y ve v_x arasındaki ilişki

$$\varepsilon_1 = \frac{R_x g_{m2} (g_{m4} g_{d1} - g_{m3} g_{d4})}{R_x g_{m2} g_{m3} g_{d4} + g_{m2} g_{d2} + g_{m3} g_{d4}} \quad (5.2)$$

olmak üzere

$$v_x = v_y \cdot (1 - \varepsilon_1) \quad (5.3)$$

biçiminde yazılabilir. (5.2) bağıntısında g_{mi} ve g_{di} büyüklükleri sırasıyla T_i ($i = \dots$) tranzistorunun geçiş iletkenliğini ve savak iletkenliğini, R_x ise X ucuna bağlanan direnci göstermektedir. $\varepsilon_1 \ll 1$ ise Y ucundaki gerilim X ucuna yüksek doğrulukta aktarılacaktır, başka bir deyişle X ucundaki gerilim Y ucundaki gerilimi iyi bir şekilde izleyecektir. Örnek olarak, $R_x = 1k$, $g_{m2} = 2.51 \times 10^{-4} A/V$, $g_{m3} = 1.93 \times 10^{-4} A/V$, $g_{d1} = g_{d2} = 1.01 \times 10^{-7} A/V$ ise $\varepsilon_1 = 0.05\%$ olur.

X ucundan içeriye doğru bakıldığında görülen küçük işaret direnci aşağıdaki biçimde yazılabilir:

$$r_x = \frac{1}{g_{m2}} \cdot \left(\frac{g_{m4} g_{d5} + g_{m8} g_{d1}}{g_{m4} \cdot (g_{m8} + g_{d5})} \right) \quad (5.4)$$

Sayısal bir örnek verilirse, $g_{m8} = 2.52 \times 10^{-4} A/V$, $g_{d5} = 1.02 \times 10^{-7} A/V$ değerleri için $r_x = 3.7 \Omega$ bulunur ki, bu direncin değeri istenen özellikleri sağlayacak kadar küçüktür.

Y ucundaki küçük işaret direnci hesaplanırsa

$$r_y = \frac{1 + \frac{g_{d1}}{g_{m3}}}{g_{d7}} \quad (5.5)$$

bağıntısı elde edilir. $g_{d7} = 1.02 \times 10^{-7} A/V$ için $r_y = 9.8 M\Omega$ bulunur ki, bu da yeteri kadar büyük bir direnç değeridir ve bu ucun göstereceği giriş direnci sonsuz kabul edilebilir.

Z ucundaki uç direnci yaklaşık olarak T_3 - T_6 akım aynasının çıkış direnciyle I_2 akım kaynağının çıkış direncinin paralel eşdeğerine eşittir ve

$$r_z = \frac{I}{g_{d6} + g_{dl2}} \quad (5.6)$$

biçiminde ifade edilebilir. (5.6) bağıntısındaki g_{dl2} büyüklüğü I_2 akım kaynağının savak iletkenliğidir. r_z direncinin değeri tipik olarak birkaç $M\Omega$ mertebesindedir. Bu direnç Wilson akım aynası yahut kaskod akım kaynağı kullanılarak artırılabilir.

Devrenin yüksek frekanslardaki davranışını inceleyelim. Yüksek frekanslarda baskın kutup x ucuna bağlanan eşdeğer direnç ve kapasitelerden ileri gelir. Bu kutup

$$f_x = \frac{R_x g_{m2} g_{m4}}{2\pi(R_x g_{m3} C_1 + C_3)} \quad (5.7)$$

biçiminde ifade edilebilir. Bu bağıntıdaki C_3 ve C_1 kapasiteleri

$$C_3 = (C_{gs3} + C_{gs4} + C_{gs5} + C_{gs6}) \text{ ve } C_1 = C_{gs1}$$

şeklinde tanımlanmışlardır.

İkinci kutup T_3 - T_6 akım aynasından ileri gelmekte ve

$$f_m = \frac{g_{m3}}{2\pi C_3} \quad (5.9)$$

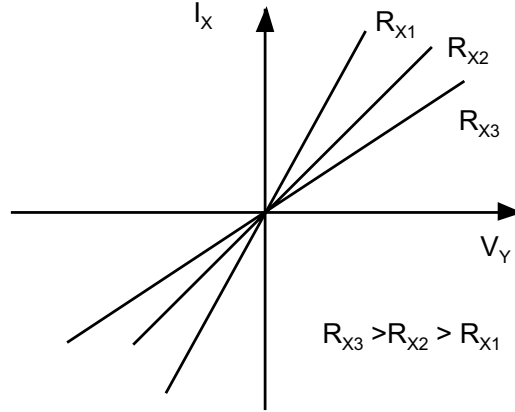
bağıntısıyla verilmektedir. Bu kutup frekansı, yukarıdaki sayısal değerler için 5 MHz civarında olur.

V_x ve V_y gerilimleri arasındaki dengesizlik de

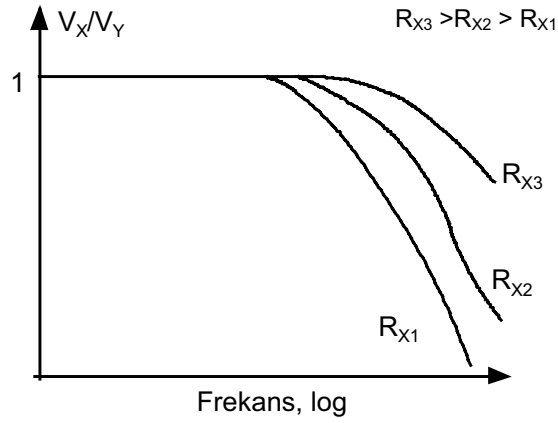
$$V_{OS} = (V_{T1} - V_{T2}) - \frac{2(\beta_1 - \beta_2)}{\beta_1 + \beta_2} \cdot \left(\frac{I_1}{\beta_1 + \beta_2} \right)^{1/2} \quad (5.9)$$

bağıntısı ile verilebilir. (5.9) bağıntısında V_{Ti} ve β_i büyüklükleri, sırasıyla, T_i tranzistorunun eşik gerilimini ve geçiş iletkenliği parametresini göstermektedir. V_{OS} dengesizlik geriliminde birinci terim T_1 ve T_2 tranzistorlarının eşik gerilimlerinin farklı olmasından ileri gelmektedir. Modern CMOS prosesinde bu bileşen birkaç mV mertebesinde olur. İkinci bileşen ise geometrideki sapmalardan ileri gelir. Bağıntıdan fark edilebileceği gibi, bu bileşeni azaltmak için W/L oranı azaltılabilir, yahut I_1 akım küçültülebilir.

5.6

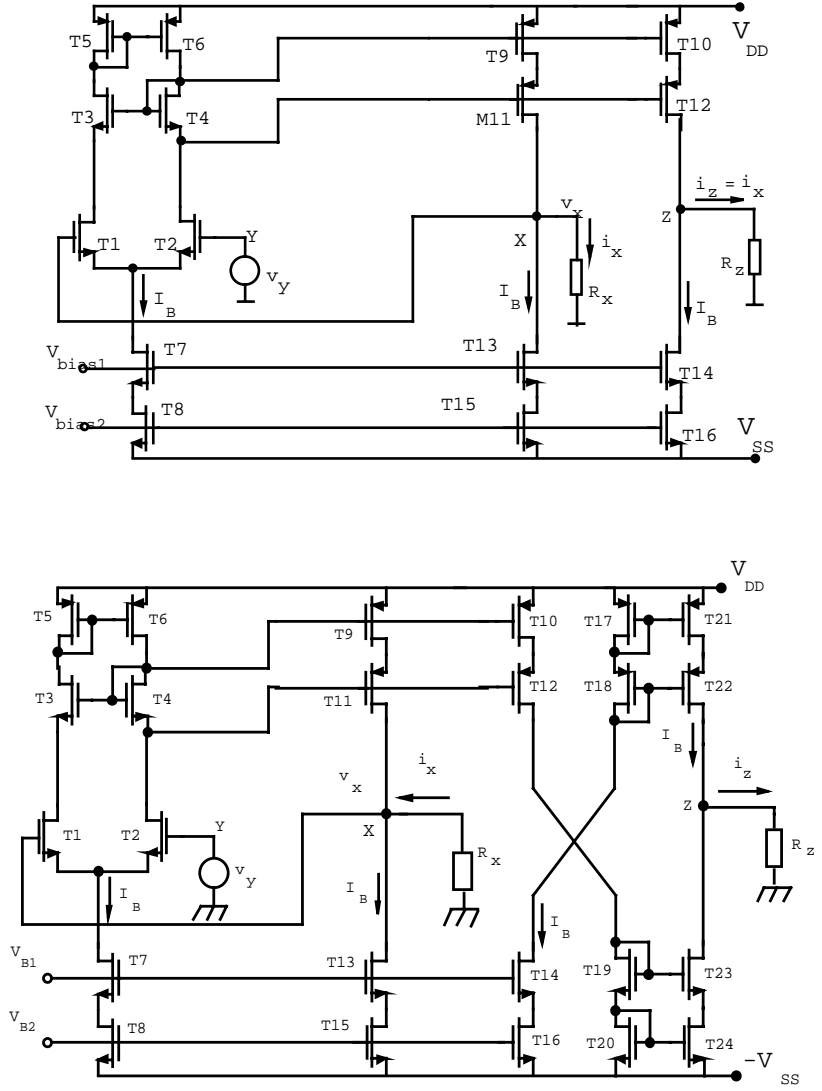
Şekil-5.4a. Farklı R_X değerleri için DC geçiş eğrisi (lineer değişim bölgesi gösterilmiştir.)

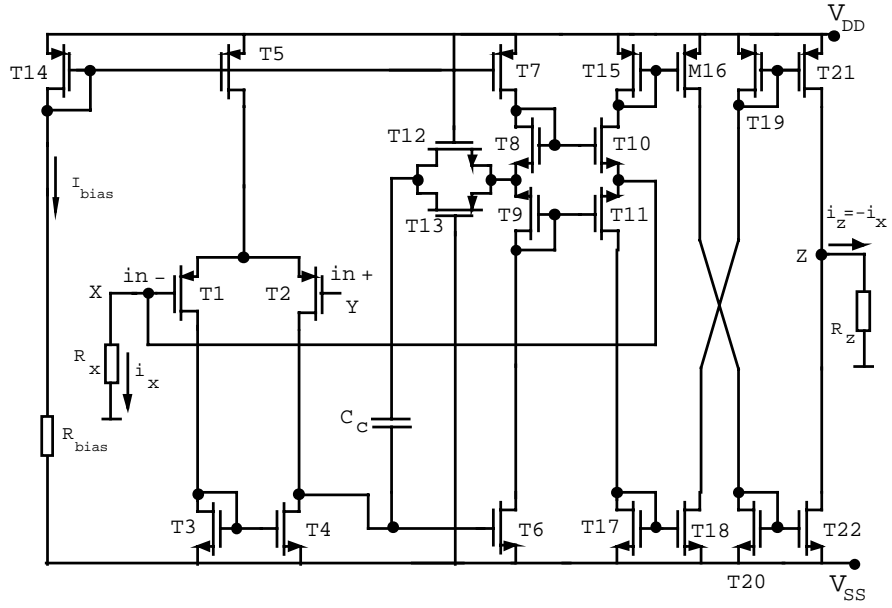
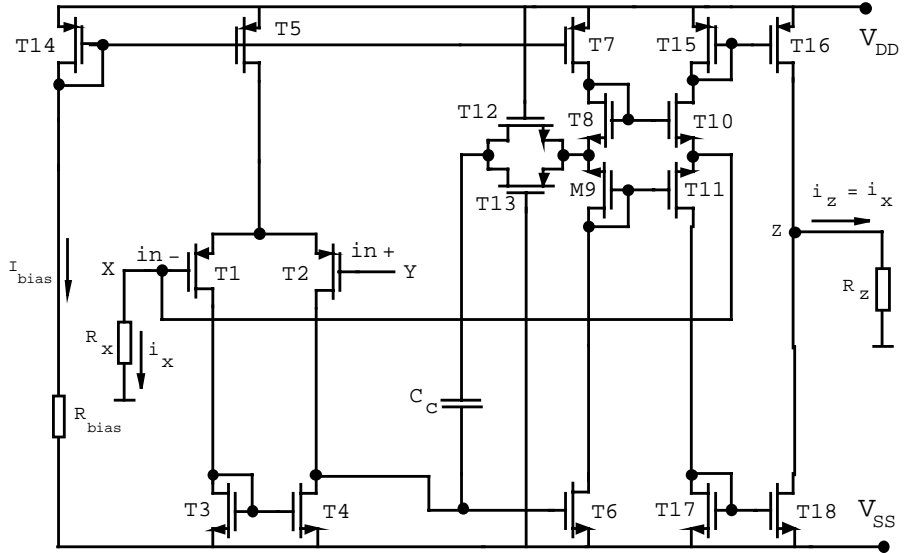
Şekil-5.4b. Farklı R_X değerleri için frekans eğrileri.

CCII'nin farklı R_X değerleri için elde edilen DC geçiş karakteristiği ve frekans eğrisi Şekil-5.4a ve Şekil-5.4b'de gösterilmiştir. Şekil-5.4'den görülebileceği gibi, devre, verilen bir gerilimi geniş bir aralık içerisinde pozitif ve negatif akımlara yüksek bir doğrulukla çevirebilmektedir.

CCII+ ve CCII- devrelerini farklı topolojilerle gerçekleştirmek mümkündür. CMOS tekniği ile gerçekleştirilen üç farklı devre topolojisi Şekil-5.5, Şekil-5.6 ve Şekil-5.7'de görülmektedir.

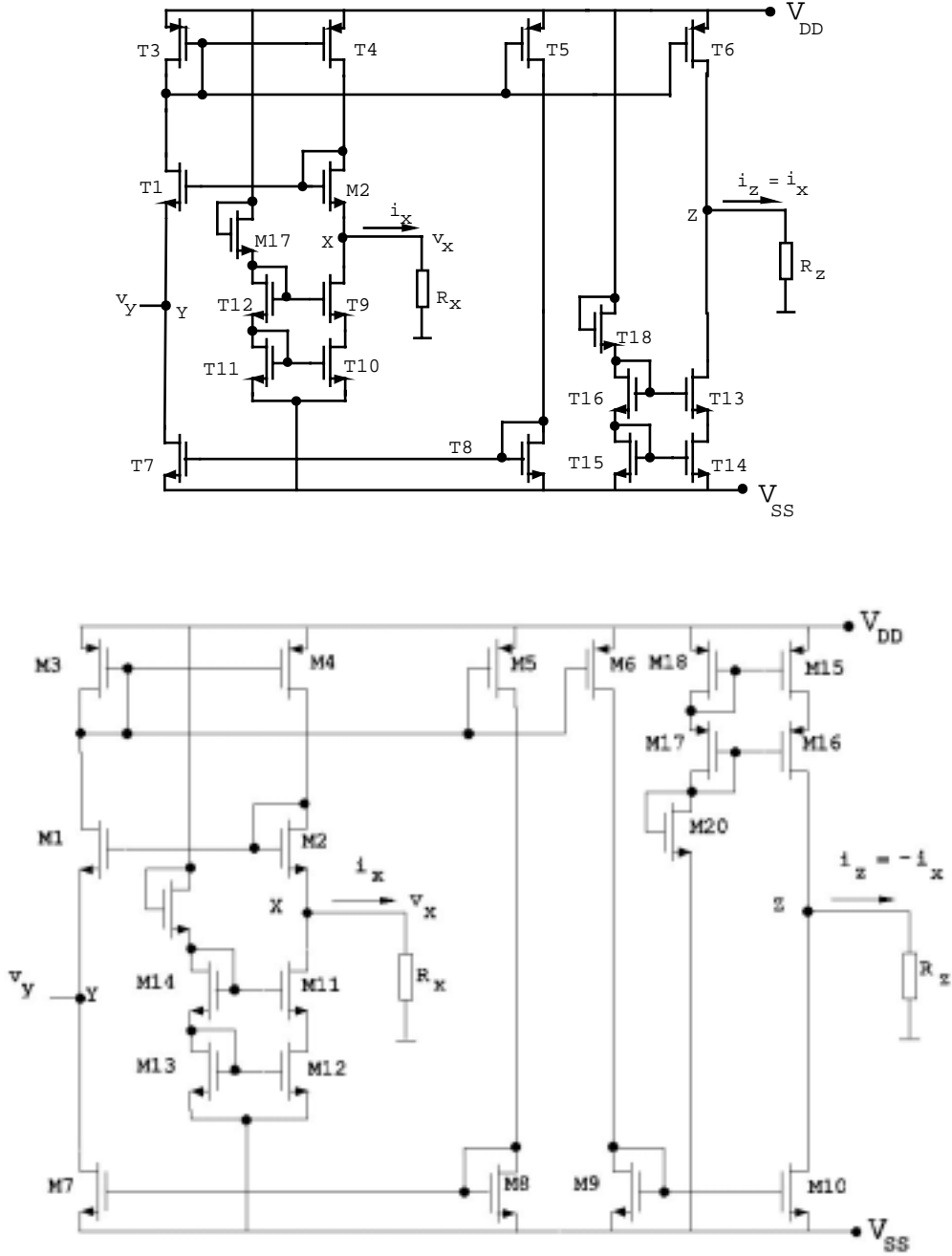

Şekil-5.5. CMOS tekniği ile gerçekleştirilen CCII+ ve CCII- yapıları, Örnek-1.

Şekil-5.6. CMOS tekniği ile gerçekleştirilen CCII+ ve CCII- yapıları, Örnek-2.

Şekil-5.7. CMOS tekniği ile gerçekleştirilen CCII+ ve CCII- yapıları, Örnek-3.